

СЕКЦІЯ 3

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Бондарчук Євгеній

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ВОЄННА ТАКТИКА КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА У ЧАСИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Ключові слова: Військо Запорозьке, козацьке військо, тактика, маневрена війна.
Keywords: Zaporozhian Host, Cossack army, tactics, maneuver warfare.

Вивчення тактики козацького війська часів Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького є актуальною темою, оскільки вона пояснює витoki української військової традиції та засади нерегулярної війни, що мають своє втілення і в сучасних конфліктах. Завдяки майстерному військовому мистецтву козаки змогли відстояти автономію Гетьманщини в умовах постійних зовнішніх загроз.

Значний внесок у дослідження військової тактики козацького війська зробив український історик Дмитро Яворницький, зокрема у своїй тритомній праці «Історія запорозьких козаків» [1]. Також ця тема була досліджена у таких працях, як «Історія українського війська» Івана Крип'якевича, у якій зокрема описується тактика козацького війська [2]. У праці «Конотопська битва: триумф у час Руїни» Олексій Сокирко детально розкриває успішне використання тактики козацьким військом у ході Конотопської битви 1659 р. [3]. Проте незважаючи на наявні праці, ця тема все одно потребує узагальнення та переосмислення на сучасних методологічних засадах. Тому метою роботи є аналіз воєнної тактики козацтва у період Національно-визвольної війни українського народу в середині XVII ст.

Під час військових дій козацтво у середині XVII ст. діяло за гнучкими, маневреними принципами. Ключовими рисами їх тактики були мобільність та раптовість удару. Козацькі загони часто атакували несподівано й швидко змінювали напрямок дій. Бойові побудови козаків суттєво відрізнялися від європейських армій: якщо західноєвропейська піхота діяла в глибоких нерухомих лініях, то козаки розгортали невеликі підрозділи – сотні, курені та рої – здатні до самостійних маневрів. Ці підрозділи самостійно нападали або відходили, користувалися засідками, імітаціями втечі та захоплювали вигідні позиції на рельєфі. Поєднання піхоти з кавалерією та вогнепальною зброєю давало змогу створювати комбіновані загони: після залпу стрільців кидалися в атаку шабельники, а кіннота тим часом діяла на флангах і в тилах ворога [2, с. 378–381].

Адаптивність була серцем козацької тактики. Командири нижчого рівня (сотники, курінні отамани, осавули) мали значну ініціативу – вони могли швидко ухвалювати рішення на місці без детальних наказів із командування. Такі підрозділи завдяки зв'язку через сигнали та розвідку могли підтримувати один одного артилерією або кіннотою, що сприяло уникненню великих втрат та швидкому

перегрупуванню сил. Ця особливість давала можливість козакам ефективно боротися навіть проти кількісно переважаючих противників. У великих битвах використовувалися мобільні табори з возів (вагенбурги), що слугували тимчасовими фортецями. У середині таких «фортець» розташовували піхоту й артилерію, а натомість важку роль ударного ядра виконували наймані сердюки й компанійці з досвідом регулярної служби [5, с. 110–114].

Суттєвим елементом козацького бою був вогневий маневр. Козацькі стрільці вмикалися в стрілецьку перестрілку: після перших залпів їхні ряди розходилися, пропускаючи вперед шабельників та списоносців. У цей час саме кавалерія чи шабельна піхота завдавали удару в найбільш вразливі фланги чи тил супротивника. Такий підхід дав козацькому війську можливість уражати ворога багаторівнево, поєднуючи стрільбу з ближнім боєм.

Завдяки постійному досвіду війни з численними противниками, польськими, московськими, османськими, татарськими військами, тактика козацького війська постійно еволюціонувала. У тактиці яскраво простежується вплив різних традицій: елементи степової партизанської війни, ротаційної артилерії і бойових валів. Оборонні прийоми й досвід артобстрілів позичені з європейської воєнної науки, а елементи кінних рейдів та тактики кавалерії відгукуються традиціями козацької та татарської кінноти.

Як ілюстрації цих прийомів можна навести кілька великих битв. Наприклад, у битві під Жовтими Водами (1648 р.) козаки умисно демонстрували невелику силу, спровокувавши польське військо вступити в бій. Потім шлях до обозу ворога був перерізаний, а самі поляки потрапили в засідки: з флангів їх обстрілювали стрільці, утворюючи перехресний вогонь. Завершальним штрихом стало виведення частини польських підрозділів із укріплень за допомогою імітації відступу – коли вони втратили організацію, їхні рештки були розбиті [3, с. 202–204].

На Пилявцях (1648 р.) українсько-татарське військо уміло поєднало демонстрацію сили з прихованими резервами: після перших артилерійських дуелей та фальшивих атак козаки зробили видимий обхід флангів, тримаючи основні сили поза зоною, що викликало паніку серед поляків. Така тактика поступового психологічного тиску з переходом у блискавичний удар довела свою дієвість [6, с. 88–93].

Одним із найбільш вдалих прикладів реалізації козацької тактики стала битва під Батогом (1652 р.). У цьому зіткненні сили війська Гетьманщини та кримсько-татарських загонів зуміли нейтралізувати військові переваги коронної армії Речі Посполитої завдяки продуманому маневру та раптовості дій. Козацьке командування свідомо допустило просування польських підрозділів углиб своїх позицій, після чого здійснило концентровані удари з флангів і тилу, позбавивши супротивника можливості розгорнути повноцінний бойовий порядок. Пересічений характер місцевості значною мірою обмежив використання важкої польської кінноти, що остаточно зірвало координацію дій ворога. Унаслідок цього польське військо зазнало нищівної поразки, загинув коронний гетьман Мартин Калиновський. Битва стала одним із найбільш переконливих прикладів успішного застосування маневреної та асиметричної тактики козацького війська у середині XVII ст. [7, с. 494–495].

Ще одним визначним боєм був Конотоп (1659 р.). Московське військо намагалось взяти місто силою, але гетьман Іван Виговський розіграв обманну тактику:

козаки зображали затяжну оборону, виснажуючи противника. Коли москалі ослабли морально, І. Виговський різко кинув у бій мобільні загони (20–30 тисяч війська разом із татарами). Завдяки швидким кінним рейдам, артилерійській підтримці захисників Конотопа та використанню болотистої місцевості для орієнтації, ворог виявився оточеним і розгромленим [4, с. 57–59].

Отже, проведений аналіз показує, що тактика козацького війська другої половини XVII ст. відзначалася винятковою гнучкістю та адаптивністю. Козаки поєднували штучність і стихійність дій, діяли малими дисперсними групами, активно використовуючи рельєф місцевості й складні маневри. Перемоги під Пилявцями, Батогом та Конотопом, де козацькі загони перевершили ворога завдяки нестандартній тактиці та раптовим ударами, доводять ефективність такого підходу. Успіхи цих боїв показали, що козацьке військо нічим не поступалося в стратегіях арміям того часу, а подеколи й переважало їх винахідливістю.

Джерела та література

1. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Київ: Наукова думка, 1990, 1993.
2. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Київ: Наукова думка, 1990. Т. 1. 590 с.
3. Історія Українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко. Т. 1. Київ: Варта, 1994. 384 с.
4. Сокирко О. Г. Конотопська битва 1659 р.: тріумф у час Руїни. Київ: Темпора, 2008. 69 с.
5. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 302 с.
6. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький, 2-е вид., виправлене і доповнене. Львів: Світ, 1990. 408 с.
7. Історія українського козацтва. Нариси у 2 т. / ред. кол.: В. А. Смолій. Т. 1. Київ, 2006. 800 с.

Лівандовська Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗАПИСКИ ІНОЗЕМЦІВ ПРО ПОДІЛЛЯ XVIII СТ.

Ключові слова: записки іноземців, Поділля, Юль Юст, Август Гаммард.

Keywords: notes, Podillia, Jules Just, August Gammard.

XVIII ст. було тим часом, коли звичайні люди не задумувались про фіксацію своїх звичаїв, традицій, для них цієї потреби не було. Тож зазвичай це робили іноземці, вони показували життя людей на іншій території, в іншій країні, іншу культуру, цікаві для них звичаї тощо. З огляду на це, особливого значення набувають записки іноземців, що за різних обставин перебували у цей період на території України, зокрема на Поділлі.